

FRANSUZ VA O'ZBEK SPORT O'YINLARIDA LINGVOKULTUREMELARNING LISONIY XUSUSIYATLARI

Azimov Baxriddin Xamidjonovich

*BuxDU .Fransuz filologiyasi fakulteti. Qiyosiy adabiyotshunoslik ,chog'ishtirma
tilshunoslik va tarjimashunoslik yo'nalishi mustaqil tadqiqotchi.*

Annotatsiya: *Sport tilida xalqaro termin elementlariga aylangan grek-lotin morfemalari kelib chiqishiga ko'ra standart termin elementlari rovida ishtirok etishi tahlillangan. O'zbek tilining izohli lug'atida sport terminlarining qo'llanishi borasidagi tadqiqotlar tahlilga tortilgan. Zamonaviy o'zbek tilida qo'shimchalar lug'atni to'ldirishning juda samarali vositasi ekanligi asoslangan. Ayniqsa, sport terminologiyasi sohasiga ko'proq e'tibor berilgan.*

Kalit so'zlar: *Izohli lug'at, atama, termin, kurash, elementlar, yiqitish, kurashish, qo'shma so'zlar, affeks, leksik, semantik.*

Sport tilida xalqaro termin elementlariga aylangan grek-lotin morfemalari kelib chiqishiga ko'ra standart termin elementlari rovida ishtirok etadi. Ushbu atamalar Yevropaning aksariyat qismida, shu jumladan o'zbek tilida qabul qilinadi. Shuni ta'kidlashimiz mumkinki, sport terminologiyasida ham inglizcha so'zlar ko'pchilikni tashkil etadi. Lug'ati, ayniqsa, qo'shma so'zlar tarkibida, o'zbek tilida tobora ko'proq uchraydi: "darvozabon" - "gandbol". Ushbu o'zlashmalar bilan bir qatorda o'zbek tilida ularning ekvivalentlari mavjud - sintagma atamasi "qo'l to'pi" yoki bitta leksema "darvozabon". Terminlarning vazifasi faqat semantik tahlil bilan chegaralanmaydi. Atamalarning muammosi - shu jumladan, sport terminologiyasi turli tomonlardan ko'rib chiqilishi kerak. Genetik (terminologiyada nutqning bir qismi)dan boshlab leksiko-semantik va lingvodikdik jihatdan ko'rib chiqilishi kerak. Maxsus nomlarni shakllantirish jarayonida atamalarni shakllantirish haqida gap ketganda, atamalarni shakllantirish hodisasini tayyor standart elementlar yordamida ajratish kerak, ular allaqachon mavjud modellar asosida shakllanishning morfologik usuli (affiksatsiya) yordamida hosil bo'lganda ma'lum bo'ladi.

Ba'zi hollarda qarzga olingan so'zlar aniqroq, semantikaga ega ekanligiga qo'shilmaslik mumkin emas. Biroq, fransuz tadqiqotchilari chet el so'zlarining kirib borish jarayonini "tilning tiqilib qolishi"deb hisoblashadi. Fransuz tadqiqotchilari frantsuz tilida anglikizmlarning paydo bo'lishi doimiy ravishda sodir bo'layotganidan xavotirda va bu kelajakda ularning tilini ma'lum bir "franglais" (franglais) ga aylantirish sodir bo'ladimi yoki yo'qmi degan xavotirga sabab bo'ladi [5, p.57]. Shu munosabat bilan Fransiya sport vazirligi tomonidan ingliz atamalarining frantsuz tiliga o'tishini o'rganish maqsadida terminologiya va neologizmlar bo'yicha komissiya tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Komissiya ishi sport lug'atini aniqlashni, lug'at bazasini

to'ldirish zarurligini aniqlashni, shuningdek, qarz olingan atamalar uchun frantsuzcha ekvivalentni tavsiya qilishni o'z ichiga oladi. Komissiya tadqiqotlari natijalari Fransiya Akademiyasi tomonidan puxta o'rganish va tahrirlashdan so'ng maxsus to'plamda nashr etiladi. Ularni nashr etish zarurati shubhasizdir, chunki frantsuz Tili Olimpiya qo'mitasining rasmiy tili, shuningdek, ommaviy axborot vositalari, sportchilar, musobaqa tomoshabinlari sport tilida gaplashadi [8, p.5].

Fransuz tilshunoslarining tilning "Tozaligini" saqlab qolish xavotirining yaqqol misoli sport atamalarining izohli lug'atida fitness so'zining ma'nosini tavsiflashdir: sport anjomlari yordamida jismoniy tayyorgarlikni saqlash uchun mo'ljallangan mashqlar to'plami. Lug'at mualliflari bir xil semantikaga ega bo'lgan frantsuzcha ekvivalentni taklif qilishadi la gymnastique de forme "fitness so'zini ishlatmaslik" tavsiyasi bilan [6]. Challenge so'zini tushuntirishda biz qiziqarli fikrni topamiz (sportchining unvonini engib o'tadigan sport sinovi). Izohli lug'atda xuddi shu challenge [Ibidem] semantikasi bilan uning ekvivalentini inglizcha talaffuz qilishdan saqlanish kerakligi haqida maxsus tavsiyalar mavjud. Xuddi shu tavsiya ingliz challenger (har qanday sport unvoniga da'vo qiladigan kishi) dan hosil bo'lgan bitta ildizli challengeur so'zini talqin qilishda ham mavjud.

Bizning ishimizning maqsadi frantsuz tilida ingliz tilidan qarz olish orqali paydo bo'lgan ba'zi sport atamalarini leksik-semantik o'rganish, shuningdek, sport sohasidagi anglikizmlarning so'z yasalishini tahlil qilishdir. Tadqiqot uchun material frantsuz izohli lug'atlari edi [6; 7; 8].

Ko'pincha frantsuz tilida sport sohasidagi qarzlilar ingliz tilidan kelib chiqadi. Buning sababi shundaki, ko'plab sport turlari AQSh va Buyuk Britaniyada paydo bo'lgan yoki mashhur. Masalan, tennisda quyidagi inglizcha iboralar frantsuz tilida doimiy ravishda qo'llanila boshlandi: top spin (to'pni pastdan yuqoriga tepadigan raketka zarbasi turi, zarba yo'nalishi bo'yicha kuchli aylanish), Passing shot (aylanma zarba), full ace (jo'nash uchun xizmat), let (hisoblanmagan xizmat), break (raqibning xizmatidagi o'yinni yutib oling), grip (raketka dastasi atrofida o'ralgan maxsus lenta).

Golf sohasida biz putter (engil boshli klub), snooker (Snooker), pars (golfchi qoidalarga muvofiq teshikdan o'tishi kerak bo'lgan zarbalar soni), birdies (to'pni teshikka urish soni "juftlarga" qaraganda kamroq), bogeys (zarbalar soni). to'p "bug " dan bittadan ko'p), double bogeys (zarbalar soni "bug " dan ikkitadan ko'p).

Evropada juda mashhur bo'lgan serfing kabi sportda frantsuz tilida quyidagi anglikizmlarni qayd etish mumkin: roller (to'lqinni kattalashtirishda turish), bottomsides (to'lqinda eng qisqa yo'lni topish), cutback (to'lqinning ichki qismida siljish), deep surf (chuqurlikda siljish), bodysurfing (surferning tanasi oyoqlarida qisqa qanotlari bilan toymasin sirt vazifasini bajaradi).

Ingliz tilidan qarz olish orqali frantsuz tilida paydo bo'lgan sport atamalarini ro'yxati juda ko'p: bodyboard (qisqa yumshoq taxtada yotgan holda bemaqsad qilish), body dynamics (tana dinamikasi), speedway (trekli mototsikl poygasi), skateroller (konkida

uchish), yalangoyoq chang'i (suv chang'isi sporti), qisqa track ski (qisqa masofaga tez chang'i yugurish).

Morfologik jihatdan biz zamonaviy frantsuz tilida ingliz tiliga xos bo'lgan qo'shimchali ismlarni uchratamiz-ing: tumbling (tor uzun yo'lda birin-ketin tez bajariladigan bir qator sakrashlardan iborat akrobatik gimnastika mashqlari), trekking (mintaqaning tog'li, borish qiyin bo'lgan qismida piyoda harakatlanish), stretching (cho'zishga asoslangan gimnastika mushak tolalari), rafting (maxsus qayiqda kuchli oqim bilan daryodan tushishdan iborat sport turi), jogging (maxsus joylarda yoki shahar atrofida o'rtacha tezlikda yugurish; sport kiyimlari ustiga kiyiladigan issiq kiyimlar), murabbiylik (sportchi yoki jamoaning sport mashg'ulotlari), bodybuilding (tanani modellashtirish uchun mo'ljallangan mashqlar to'plami), oyoq (tez sur'atda mashq qilish), pressing (qoidalar doirasida dushman harakatlarini cheklashdan iborat himoya shakli), forcing (boksda). kuchaytirilgan hujum raqib), bowling (bowling).

Ingliz va frantsuz tillarida bir xil sport atamalarining ma'nosini taqqoslash frantsuz tilidagi anglikizmlar kengroq semantikaga yoki umuman boshqacha ma'noga ega bo'lgan ba'zi holatlarni aniqladi. Masalan, frantsuz tilidagi jogging, ingliz tilidan farqli o'laroq, nafaqat sport yugurishini, balki ushbu turdagi sport faoliyati uchun kiyimni ham anglatadi. Regbi kabi sport turida murabbiylik zaxira o'rindig'ini anglatadi. Frantsuz tilida taniqli tennis so'zi ikki tomonlama semantikaga ega: sport va sport poyabzali (krossovkalar). Inglizcha "raqs jarayoni" dancing atamasi frantsuz tilida "raqsga tushadigan joy"degan ma'noni anglatadi. Qizig'i shundaki, ingliz tilidan "qo'llab-quvvatlash" deb tarjima qilingan "oyoq"so'zi frantsuzcha "yurish " ma'nosini olgan.

Frantsuz sport atamaları orasida ingliz tiliga xos qo'shimchali fe'llar va og'zaki ismlarning umumiy guruhini ajratib ko'rsatish mumkin-er: murabbiy (murabbiylik, jamoani boshqarish, sportchi), roller (rolikli konkilar), jogger (yugurish bilan shug'ullanish; yugurish bilan shug'ullanadigan kishi; qalin yivli taglikli past sport poyabzali yoki Velcro), surfer (bemaqsad qilish). Shuni ta'kidlash kerakki, frantsuz tilida yuqorida aytib o'tilgan fe'llar-er oxiriga ega va konjugatsiyaning birinchi guruhiga tegishli. Le roller otini tahlil qilib, biz u ingliz tilidan olingan fe'lning substantivatsiyasi natijasida hosil bo'lgan degan xulosaga keldik.

Tadqiqot affiksial tarzda shakllangan sport atamalarining yana bir guruhini aniqladi, erkak, ayol-eur/euse tugashi frantsuz tilida biron bir kasbga mansubligini ifodalaydi: joggeur / joggeuse (yugurish bilan shug'ullanadigan kishi), rafteur / rafteuse (rafting bilan shug'ullanadigan kishi), snowboardeur/ snowboardeuse (snoubordchi), surfeur/surfeuse (Surfer), trekkeur/trekkeuse (trekker), joueur/joueuse (o'yinchi), basketteur/baketteuse (basketbolchi). Yuqorida aytib o'tilgan misollarda biz fleksiya orqali ayol otlarining shakllanishini kuzatamiz.

Sport sohasiga tegishli anglikizmlarning keyingi guruhi nom+nom tuzilishiga mos keladigan murakkab so'zlardan iborat: boxer-short (boks uchun sport shorti), home-

trainer (uyda sport bilan shug'ullanish uchun simulyator), horse-ball (har birida oltita chavandoz bo'lgan ikkita jamoa bo'lgan sport turi otda ular raqibga maxsus to'p urishga harakat qilishadi), tie-break (tennisda boshqa o'yinlarga nisbatan boshqa hisob tizimiga ega qisqartirilgan o'yin turi), mountain bike (notekis yuzalarda haydash uchun mo'ljallangan velosiped).

Quyidagi frantsuz sport atamalari kengashning umumiy ildiz leksemasi (taxta) bilan birlashtirilgan: skateboard (skeytbord), snowboard (snoubord), funboard (to'lqinlarda sirpanish va sakrash uchun yelkan bilan jihozlangan qisqa taxta; yelkanli taxtadan foydalangan holda to'lqinlarda turli xil fokuslarni bajaradigan akrobatik sport).

Tilshunoslar turli tillardan olingan ikkita so'zni qo'shish orqali hosil bo'lgan frantsuzcha so'zlarni duragaylar deb atashadi, masalan: autocross, autostart (Auto-yunon tilidan, cross, start - ingliz tilidan). Shuningdek, duragaylar orasida frantsuz tilida yaqinda paydo bo'lgan tennisman (tennischi), rugbyman (regbichi) so'zlari, tennis+man, regbi+man shakllanishining sintetik usuli, tennis player, regbi player inglizcha iboralari o'rniga [9, p. 67i]. Recordman (rekordchi), crossman (Kross ishtirokchisi), racingman (avtoyarlovchi) atamalari ham xuddi shunday shakllangan.

Sport atamalari orasida siz tarixiy ravishda lotin tilidan ingliz tilidan olingan va keyinchalik frantsuz tiliga o'tgan so'zlarni topishingiz mumkin. Masalan, enduro (lotincha indurare (olib tashlash, chidash) dan), ayol ism bo'lib, har qanday sirtida xoch uchun moslashtirilgan mototsiklni anglatadi va erkak ism rolida u quyidagi semantikaga ega-turli sirtlarda va uzoq masofalarda o'tadigan mototsikl musobaqalari [7].

Leksik nuqtai nazardan, til grammatika sohasiga qaraganda qarz olishning kirib borishiga nisbatan zaifroq. Bu yangi xorijiy so'zlarning takrorlanish chastotasi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning frantsuz tilida assimilyatsiyasiga olib keladi. Biz A. P. Sedyx, S. S. Sosenkoning fikrini baham ko'ramiz..."havaskorlar" ning sa'y-harakatlari tufayli professional til ommalashadi va oddiy odamlar hayotining haqiqatlariga moslashadi, ularning fikrlashiga faol ta'sir o'tkaza boshlaydi va kundalik hayot amaliyotiga kiradi" [3, S. iS7].

Jurnalist, sport sharhlovchisi kashi ko'pincha ma'lumotni tomoshabinga, tinglovchiga tezda etkazishni, chet tilidan darhol tarjima qilishni talab qiladi, bu esa ommaviy axborot vositalari tufayli yangi so'zlar va iboralar muxlislar tomonidan qabul qilinib, ishlatila boshlanganda qarz olishning paydo bo'lishiga olib keladi. A.A.Elistratovning so'zlariga ko'ra, sport leksikasi faqat qisman professionaldir, chunki jismoniy madaniyat va sport inson faoliyatining turlari sifatida tor kasbiy manfaatlardan tashqariga chiqadi [i, S. i22]. Darhaqiqat, ommaviy axborot vositalari terminologik tarkibni anglikizm bilan boyitadi: drop (yiqilish), goal (gol), dribble (dribling), penalty (penaltilar), ball (hisob), burchak (burchak zarbasi).

L.Deruaning fikriga ko'ra, futbol, regbi, golf, tennis, suv polosi kabi nisbatan yangi sport turlarida ingliz tilining sezilarli ta'siri qayd etilgan, oldingi turlarda (kurash, qilichbozlik, bilyard) frantsuz tilida anglikizmlar deyarli yo'q [4, p. 204].

Shunday qilib, o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, frantsuz sport terminologiyasidagi qarzlarning aksariyati anglikizm tufayli paydo bo'lgan. Ular orasida affiks usulida hosil bo'lgan bir nechta guruhlarni, umumiy ildiz leksemasiga ega sport atamalarini, shuningdek murakkab nominal konstruksiyalarni ajratib ko'rish mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi anglikizmlar frantsuz tiliga o'tib, ularning ma'nosini kengaytiradi yoki yangi semantikaga ega bo'ladi.

Boksning terminologik derivatsiyasini o'rganish jarayonida turli xil atamalarga duch kelamiz. Ularga bir o'zakli atamalar, murakkab o'zakli atamalar, qo'shma so'zli atamalar va qisqartma otlar (abbreviatura) ni misol keltirishimiz mumkin.

Boks atamalarini bir tildan boshqa tilga qarz olish, ya'ni ingliz tilidagi boks terminlarini o'zbek tiliga o'zlashtirilishi bu "boks tili" terminologik tizimining rivojlanishiga va umuman o'zbek tilining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Boks tilining talaffusida ingliz tilidan qarzdorlik ustunlik qiladi, ya'ni boks sohasiga oid inglizcha so'zlar ko'plab ushbu sport turi bilan shug'ullanuvchi mamlakatlarga tarqalgan, chunki Angliya bu sportning asoschisi hisoblanadi.

O'zbek boks terminologiyasida ingliz tilidan kelib chiqqan so'zlar juda ko'p, chunki aksariyat inglizcha boks terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va uning muqobil variantlarini topish xuddi O'zbek Kurashi sport turi singari ilojsizdir. Chunki Kurashning ham vatani O'zbekiston bo'lgani uchun undagi "kurash", "chala", "yonbosh" singari terminlar kurash sport turi bilan shug'ullanuvchi boshqa mamlakatlarga keng yoyilganidek boks terminlari ham o'zgarmasdan asl holidek qo'llaniladi.

"swing" - "uzoq masofadan yuborilgan yon zarba", "uppercut" - "jag' qismiga pastki tomondan yuborilgan zarba va hk.)

Shuningdek, ingliz tili so'z tarkibiy qismi ham o'ziga xosdir. Bunda asosan -ist, -ing, -ation, -er suffikslari orqali sport terminlari hosil bo'ladi. Masalan: -ing: awarding, blocking; -er/-or: announcer, boxer, bruise; -ist: tit list;

-ation: qualification, disqualification; -er: stomacher, counter; Prefikslar: -re: rematch;

-semi: semi-finalist, semi-final; -dis: disqualification, disqualify;

Boks terminologiyasida sintaktik so'z qurilishi ham o'ziga xos xususiyat va ko'rinishga egadir. Masalan bunga so'z birikmalarining yasalishi misol qilib keltirishimiz mumkin:

1) Ikki so'zdan iborat so'z birikmali terminlar:

- Hand wrap - boks bintlari, durable boxer - chidamli boksch;

2) Uchta so'zdan iborat so'z birikmali terminlar:

- Hand wrap inspection - boks bintlarini ko'rikdan o'tkazish, counter with partying
- контрудар отбивом;

3) To'rtta so'zdan iborat so'z birikmali terminlar:

- «be on the ropes» - повиснуть на канатах ринга, «counter with right ducking» - контрудар с нырком вправо;

4) Beshta so'zdan iborat so'z birikmali terminlar:

- knockout points on the body » - уязвимые места на теле боксера, «blow with the open glove» - удар открытой перчаткой;

5) Olti va undan ortiq so'zdan iborat so'z birikmali terminlar: pressing with the arm in the opponent's face» - нажим рукой в лицо противника.

Bir qator tadqiqotchilar sportning determinologiyalangan leksemalarini professionallik deb tasniflaydilar, ularning ma'nosi barcha sport muxlislari uchun tushunarli. Ushbu leksemalar bir vaqtning o'zida terminologik tizimda va umuman adabiy nutqda yashaydi va shuning uchun yarim atamalarga tegishli, chunki "garchi ularning mazmuni qat'iy ta'rif bilan belgilanmagan bo'lsa-da, ular yetarlicha aniqlik bilan to'g'ridan-to'g'ri denotatsiya uchun juda mos keladi, ya'ni aniq va aniq; ular bunday xususiyatni ham saqlab qolishadi nominativlik va uning ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan hissiy-yekspressiv komponentning yo'qligi".

Ko'rib turganimizdek, determinologizatsiya sport lug'atini o'zlashtirish jarayoni sifatida tavsiflanishi mumkin - umumiy nutq sohasiga professional nom qo'yilgandagina. Shunday qilib, biz sport atamalarining umumiy nutq kontekstiga kiritilishi baholovchi, ekspressiv ma'nolarning paydo bo'lishiga olib kelishini va shuning uchun ular bilan aloqada bo'lgan matn va leksik birliklarning uslubiy ranglanishiga ta'sir ko'rsatishini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5.jildli. 2-jild.-Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. - B. 379.

7 Danilenko V.P.Terminologizatsiya raznix chastey rechi (termini-glagoli) // Problemi yazika nauki texniki (Logicheskiye, linvisticheskiye istoriko-nauchniye aspekti terminologii). -- M.: Nauka, 1970. - S.40-51.

8 Kapanadze L.A.Vzaimodeystviye terminologicheskoy obsheupotrebitelnoy leksiki // Razvitiye leksiki sovremennogo russkogo yazika. - M.: Nauka, 1965. --S.86-103.

9 12. Zilbert, B.A.K voprosu sostave spetsialnoy leksiki fizicheskoy kulturi sporta yeye meste v leksicheskoy sisteme sovremennogo russkogo yazika / B.A. Zilbert // Yazik obshestvo.

2. Avakova A.S. Naimenovaniya sportsmenov v russkom yazike // Diss. na soiskaniye uchen, stepeni kand. fil. nauk. -- M., 1971. -- 328 s

3. Danilenko V.P. Terminologizatsiya raznix chastey rechi (termini- glagoli) // Problemi yazika nauki texniki (Logicheskiye, linvisticheskiye i istoriko-nauchniye aspekti terminologii). -- M.: Nauka, 1970. - S.40-51.

4. Danilenko V.P. Russkaya terminologiya Opit lingv. opisaniya / AN SSSR, Int rus. yaz. - Moskva : Nauka, 1977 -S. 56.

5. Zilbert, B.A. K voprosu o sostave spetsialnoy leksiki fizicheskoy kulturi sporta yeye meste v leksicheskoy sisteme sovremennogo russkogo yazika / B.A. Zilbert // Yazik obshestvo. Sotsiolingvisticheskiye problemi leksikologii: mejvuz. nauch. sb. - Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 1982. - Vip. 6. - C. 76-93.